

Bornholmske granitter

Af Steen Jensen

Sten- og billedhugger, Mors

Ingen kender helt alderen og oprindelsen på Bornholm, og i min læretid sagde man, at den bornholmske granit havde en alder på 1,7 milliard år. Jeg har efterfølgende hørt forskellige dateringer, men den bornholmske granit er i hvert fald meget gammel. Og på grund af de store kontinentalpladers vandring kan man heller ikke sige, hvor i verden Bornholm er opstået.

I midten af 1700-tallet begyndte man at få en egentlig stenhuggerkultur på Bornholm. Før havde man haft en række små brud, der var tilknyttet de bornholmske gårde. Det, der satte gang i produktionen, var en stor efterspørgsel efter forarbejdede sten til store byggeprojekter. Specielt i København, men også i de øvrige danske byer, brugte man i den periode store mængder af tilhugget granit til store prestigeprojekter. Der var to grunde til dette store forbrug af granit, den ene, at vi har et surt klima, der er meget aggressivt over for byggematerialer, her er granittens store holdbarhed en fordel. Den anden grund var, at granit er relativ dyrt, så der har været en del prestige i at benytte materialet. I dag er København verdens smukkeste granitby, med blandt andet Hovedbanegården, Rådhuset, Christiansborg.

Det har sikkert været hårdt og slidsomt at være bornholmsk stenhugger i den periode, for på grund af øens afsides beliggende placering har svendene nærmest været stavnsbundne. Omkring starten af 1900-tallet var der dog en udvandring af svende, der søgte lykken i det øvrige land. Jeg havde en kort overgang en forretning i Thisted, navnet var Brdr. Jensens stenhuggeri, værkstedet var startet af to bornholmske brødre, der netop var udvandret. De fik lavet et stenhuggeri,

der i en periode var Jyllands største. En del af deres svende forlod Thisted og slog sig ned som selvstændige stenhuggere i nabobyerne. En af svendene var Karl Rasmussen, der tog til øen Mors, hvor jeg kommer fra, og en af hans svende, Erik Jensen, startede endnu et stenhuggeri i den anden ende af Nykøbing. Det var det stenhuggeri, min far overtog, så næsten alle danske stenhuggerier er direkte eller indirekte efterkommere af den bornholmske udvandring. Det er lidt sjovt at tænke på, at uden denne udvandring havde der sikkert ikke været stenhuggere i Danmark, og kirkegårds-kulturen havde været en helt anden uden gravsten i granit. En sidebemærkning: Danmark er det eneste land i Norden, der har en egentlig stenhuggeruddannelse, med læretid og aflæggelse af svendep prøve.

Det største stenbrud på Bornholm er Klippeløkken, som ligger uden for Rønne, deraf kommer granittens navn Blå Rønne granit. Granittens navn var som oftest det samme som det sted, hvor den blev brudt. Bruddet er meget gammelt og har en af verdens bedste granitter. Man regner en stens styrke ud fra, hvor meget vand den kan suge, og Blå Rønne er næsten vandtæt. Hvis man besøger Klippeløkken, kan man ved selvsyn se de mange revner i klippen. Det betyder, at det kun er meget lidt af klippen, der er brugbar til kommerciel udnyttelse. I min læretid regnede man med, at der var en udnyttelsesgrad på kun 5 %. Jeg mener at, den i dag ligger nærmere de 10 %. Et af de bedste nordiske brud, jeg har kendskab til, er

Stenbruddet Klippeløkken.
Foto: Michael Rohde-
Petersen

bruddet i Bjærløv i Sverige. Her havde man, sidst jeg besøgte bruddet, en udnyttelsesgrad på 36 %. Der er stor forskel på, om man bryder tre sten og kasserer de to, eller om man, som på Bornholm, bryder ti og må kassere de ni. Så tager man den gode kvalitet og den lave udnyttelsesgrad i betragtning, så er der en god sammenhæng mellem pris og kvalitet.

For en stenhugger er det altafgørende, at stenens gitre er intakte, for det betyder noget for den villighed, med hvilken stenen lader sig behugge. Ganske kort fortalt starter granit med at være flydende. Det er flydende magma, som kommer fra jordens indre, f.eks. ved vulkanudbrud. Størkningstiden kan være mange tusinde år. I denne størkningsperiode sker der en polarisering, hvor massens forskellige partikler søger sammen. Kvarts binder sig til andre kvartspartikler, glimmer til glimmer osv. Det betyder, at granitten begynder at blive kornet. Jo længere størkningstid, jo mere grovkornet bliver stenen. Det væsentligste for stenhuggeren er glimmer og feldspat. Glimmeret danner nogle bladformede krystaller, der ligger vandret, næsten som blade i en skovbund, mens feldspatten derimod danner stavformede krystaller, der står lodret. Det er det, man kalder stenens gitre. Hvis man kløver stenen efter glimmeret, får man stenens bedste kløveflade kaldet stankløv. Hvis man kløver efter feldspatten, får man stenens næstbedste kløveretning kaldet svallen. Det betyder, at en sten, der er kløvet ud fra stenens gitre, vil kløve fuldstændig vinkelret. Nogle gange bliver gitrene dog ikke skabt ordentlig, hvilket kan skyldes, at der har været en forkastning, inden stenen er helt størknet. Det deforme gitter gør stenen vanskelig at bearbejde, i grove tilfælde vil stenen være umulig at kløve og vanskelig at hugge.

I Klippeløkken findes to forskellige granitter, den ene er finkornet og mørk, den anden grovkornet og lysere. Den finkornede er den mest eftertragtede og bruges til gravsten og finere arbejder, den grovkornede er mest brugt til bygningsarbejde, trapper og lignende. Ud over disse sten er der jævnligt forekomster af feldspat, der typisk ligger i striber kaldet katstriber. Hvis man deler en sten ned gennem en katstribе, får man en sten med en rød forside, som kaldes for en rødskal. Grunden til, at Blå Rønne er min favoritsten, er, at stenen har et perfekt gitter, det vil sige, at den er god at hugge i, og den har nogle fine kontraster. Det sidste betyder, at stenen bliver næsten sort, når den er poleret, og helt lys, når den er stokhugget eller riffelhugget. Disse behugninger laves henholdsvis med en hammer med prismеr, der minder om

Blå Rønne granit, finkornet og grovkornet. Foto: Steen Jensen

Gundested stenen Golgata, med de tre elementer, stenen, korset og kilden. Stenen er jetbrændt, korset og kilden stokhugget. Foto: Steen Jensen

Moseløkke granit.
Foto: Steen Jensen

en kødhammer (stokhugget) eller en hammer med riller (rif-felhugget). Imellem disse to yderpunkter kan man, ved forskellig bearbejdning, lave alle mellemliggende nuancer. Blå Rønne er, efter min mening, ultimativt den smukkeste sten, der kan sættes sammen med beplantning.

Hvis vi rejser nordpå, kommer vi til det næstbedste bornholmske brud, Moseløkke. Denne granit er beigefarvet med en rødlig undertone. Den har de samme farver som Blå Rønne, men med en anden fordeling. Begge granitter har samme struktur, så kombinationen af Blå Rønne og Moseløkke giver meget skønhed. I gamle dage brugte man meget at sætte forskellige granitter sammen, hvor vi i dag ikke er så sprælske og ofte får lavet stenarbejder, der virker meget flade og sterile. Moseløkke har også et perfekt gitter, der gør den ideel at bearbejde. Den var tidligere meget benyttet til bygningsarbejde, fordi den står meget smukt til murværk. Kontrasterne er næsten lige så gode som Blå Rønnes.

Hammergranit/
Rød bornholmsk granit.
Foto: Steen Jensen

Længere mod nord findes Hammergranitten, også kaldet Rød bornholmsk. Den har en lilla/rød farve og er en meget smuk sten. Desværre blev bruddet lukket i 1960'erne på grund af fredning. Bruddet er i dag fyldt op med vand og kan ses som Opalsøen. Rød bornholmsk granit har to egenskaber, der ikke er heldige. Den ene er, at den er fugtsugende, og den anden at den er hård ved mejslerne. Vi skulle bruge 1/3 flere mejsler, når vi huggede i Rød bornholmsk granit.

I Paradisbakkerne finder vi Bornholms eneste gnejs. En gnejs

er en granit, der har været under stort tryk, så den atter er blevet flydende (ikke smeltet). Det betyder, at stenens korn er blevet trukket ud til striber, polariseringsprocessen er startet igen, og stenens gitre er blevet dannet på ny. Denne proces kaldes en amorf proces, der er en forvandringsproces, hvor granit bliver omdannet til gnejs og kalksten til marmor. Tommelfingerreglen er, at granit er spættet, og gnejs er stribet. Paradisgnejsen er mørk i bunden, næsten som Blå Rønne, med beige striber, der ligner Moseløkke. Så hvis man blander sten, bør man tage Paradisgnejsen med også. Stenens kontraster er ikke så gode som de to andre granitters, og stenens gitre er heller ikke helt komplette, så den er meget sej at hugge i. Stenens markante åretegning kan konflikte med stenens form og med bogstavernes placering. Derfor er min favoritbehandling af Paradisgnejs en stokhugning, hvor stenen bliver lysere og årene lidt mindre fremtrædende.

Den sidste granit er Hellsbakke, som er en meget grovkornet brunlig sten. Den er brugt meget til trapper og facader. Stenens gitre er ikke særlig veludviklede, så den er ikke god at arbejde i, men værst er dog, at den mangler kontrasterne. Det betyder groft sagt, at den ser ens ud, uanset om den bliver

Elefantporten ved Carlsberg, stokhugget i Moseløkke.
Foto: Michael Rohde-Petersen

Paradisgnejs.
Foto: Steen Jensen

Paradis gravsten med
stokhugget forside og
sandblæste bogstaver.
Foto: Steen Jensen

Hellsbakkegranit.
Foto: Steen Jensen

poleret eller stokhugget. Jeg bruger kun Hellsbakke, når jeg skal bruge en form uden bogstaver eller dekoration.

Sidste år fik jeg fik tilsendt et billede af et lille vej Kors fra Bækmarksbro, med ønsket om, at jeg skulle hugge et lignende kors. Det er sikkert et gammelt keltisk kors, og dermed er korset omkring 1000 år gammel. Jeg fortalte kunden, at korsets patinering ikke kan genskabes, men at korsets facon ikke var noget problem. Jeg aftalte med kunden, at jeg skulle bruge Hellsbakkegranit og udhugge korset på øjemål, så den fik det samme udseende.

Da korsets form var hugget, havde den en savet side, som ikke var i harmoni med resten. Af denne side slog jeg nogle store skaller af så tilfældig som mulig, og da stenen var godt og grundig maltrakteret, prøvede jeg at finde en fælles rytme

og harmoni med den øvrige sten. Korset var hugget med en rod, så det kunne graves 30 cm ned i jorden, så det kunne stå stabilt.

Jeg var selv tilfreds med resultatet og kontaktede kunden, der dog havde to ønsker, som jeg ikke var forberedt på. Det ene var, at de ønskede korset i fuld højde, derved kom det nærmere på et latinsk kors, det andet ønske var at bruge korskets bagside som front, fordi der netop var en rødskal. Dermed kom korset, synsmæssigt, langt fra til at ligne det lille tætte vej Kors, men jeg må indrømme, at det står smukt sammen med den gamle middelalderkirke i Naur ved Holstebro.

Vej Kors fra Bækmarksbro.
Foto: Niels Henrik Arendt.

Kopi af gammelt vej Kors,
hugget i Hellsbakke granit
med rødskal, opstillet på
Naur Kirkegård.
Foto: Steen Jensen